

Ψυχολογία των τόπων

Από τον πραγματικό χώρο στον φανταστικό τόπο

του Ιωσήφ Στεφάνου

Σήμερα, η κριτική για την κακή ποιότητα ζωής στις πόλεις μας έχει φθάσει στο αποκορύφωμά της, και όχι αδικα.

Το νέφος της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, το κυκλοφοριακό χάος, τα ακατάλληλα και απάνθρωπα κελύφη, η αύξηση της εγκληματικότητας κλπ. συντείνουν όλα στο να δίνεται αρνητική και απωθητική συνειρμική ερμηνεία στην έννοια του αστικού περιβάλλοντος.

Εντούτοις, οι πόλεις γίνονται «του Ευ ζειν ένεκεν» όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης (1). Τα σημερινά μέσα που διαθέτει η τεχνολογία μας θα μπορούσαν να συνδράμουν πολύ προς αυτή την κατεύθυνση. Τα συστήματα πληροφόρησης πλουτίζουν την εμπειρία μας σε βαθμό εξαιρετικά υψηλό, και στην εποχή μας περισσότερο παρά ποτέ, επιστήμονες όλων σχεδόν των ειδικοτήτων ασχολούνται με το χώρο της πόλης. Με τον Αστικό χώρο.

Γιατί λοιπόν τα τόσο κακά αποτελέσματα; Πού κάνουμε λάθος; Ψάχνουμε το λάθος! Το λάθος ως όρος από μόνος του οδηγεί την αναζήτηση των αιτίων στη σκέψη, στην ιδεολογία που κατευθύνει αυτή τη σκέψη.

Είναι γεγονός πως η μοντέρνα σκέψη αγνόησε και επομένως αδίχησε ένα σημαντικό ανθρώπινο παράγοντα: την Ψυχή! Η πόλη, το σπίτι, το όποιο ανθρώπινο κέλυφος θεωρήθηκε -για να χρησιμοποιήσω τον όρο ενός εκ των μεγαλύτερων εκπροσώπων της αρχιτε-

κτονικής ως «machine a habiter» (Μηχανή του κατοικείν).(2)

Σε όλη τη διάρκεια του μοντέρνου κινήματος μιλούσαμε για χώρο. Για ωφέλιμο, για λειτουργικό χώρο, περιορίζοντας την ωφέλεια και την λειτουργικότητα σε καθαρά υλικό επίπεδο, μεταφράζοντας τις με καθαρά ποσοτικούς όρους. Μιλούσαμε για ΧΩΡΟ.

Ο ΧΩΡΟΣ όμως είναι κάτι το αφηρημένο...(3). Είναι ένα περιέχον. Μετρείται σε μέτρα, σε τετραγωνικά ή κυβικά μέτρα, σε στρέμματα και εκτάρια ή σε άλλες ποσοτικές μονάδες, αλλά ως περιέχον είναι κενός. Ενδιαφερόμαστε για την ικανότητά του να περιέχει, για την χωρητικότητα του αλλά όχι τόσο για το ίδιο του το περιεχόμενο.

Αντίθετα, από τη στιγμή που αυτός ο χώρος νοείται σε συνάρτηση με το χρόνο, τη δεύτερη αυτή, αφηρημένη συνθήκη που διέπει τη ζωή μας και η οποία μαζί με τον χώρο αποτελούν το πλαίσιο κάθε δημιουργίας, τότε η έννοια του περιεχομένου παίρνει υπόσταση. Ο χώρος πληρούται με παρουσίες ανθρώπινες, διακινήσεις, δραστηριότητες, λειτουργίες, ανθρωποποιήτα έργα, με πληροφορίες και μηνύματα, με ιδέες, μνήμες, συναισθήματα. Ο πληρωμένος με όλα αυτά χώρος αποκτά τότε την διάσταση του ΤΟΠΟΥ(4). Και ο αφηρημένος χρόνος συγκεκριμενοποιείται σε έναν ιδιαίτερο για τον χώρο καιρό. Ένα χρόνο δηλαδή, πληρωμένο με αντίστοιχα χρονόσημα όλων των παραπάνω ανθρώπινων δραστηριοτήτων ιδεολογικών, συναισθηματικών ή πρακτικών που εμφανίζονται σε ένα τόπο. Έτσι, γίνεται ο «καιρός», η «εποχή», των συγκεκριμένων ανθρώπων που τον διήνυσαν.

Η αντίληψη η συνολική και συλλογική αυτού του συγκεκριμένου πια χωροχρονικού πλαισίου ζωής, δράσης και έκφρασης των συγκεκριμένων ανθρώπων ομάδων οι οποίες το χρησιμο-

ποιούν, μπορεί να συμπυκνωθεί στον όρο Τοπίο.

Το τοπίο, που επί αιώνες αποτελούσε το προνόμιο έκφρασης των καλλιτεχνών, αυτών δηλαδή, που κάθε κοινωνία επιφορτίζει να εκφράσει την ψυχή και τα συναισθήματά της, στις μέρες μας, αποτελεί αντικείμενο μελέτης πάρα πολλών επιστημών. Γεωγράφοι, Χωροτάκτες, Πολεοδόμοι, Αρχιτέκτονες, Κοινωνιολόγοι, Κοινωνιο-Ψυχολόγοι, Οικονομολόγοι κ.ά. ασχολούνται με την αντίληψη και μελέτη της εικόνας ενός τόπου και όχι μόνο της οπτικής. Γιατί μπορεί πράγματι για όλους αναμφισβήτητα το τοπίο ενός τόπου να είναι μια εικαστική αντίληψη, μια «οπτική ολότητα», όμως δεν μπορεί κανείς, από τη γενικότερη εντύπωση που ένας τόπος αποπνέει στους χρήστες, στους κατοίκους, τους επισκέπτες ή τους απλούς εραστές του, να αφαιρέσει την ακουστική, την οσμητική, την γευστική κλπ. εικόνα του. Σήμερα, ο όρος «ακουστικό τοπίο» δεν ξενίζει πια κανένα και είναι πολλοί οι ερευνητές που ασχολούνται ειδικά με αυτό.(6)

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι πρώτοι, και ανά τους αιώνες οι καλλιτέχνες ασχολήθηκαν και προσπάθησαν να αποδώσουν τις εντυπώσεις των τόπων. Ζωγράφοι, ειδικοί τοπιογράφοι, Λογοτέχνες ή Ποιητές ελεικόνισαν ο καθένας με τον δικό του τρόπο αυτή την εικόνα και μετέδωσαν ισχυρές συναισθηματικές εντυπώσεις από τους τόπους που με τον τρόπο αυτό παρουσίασαν.

Συναισθηματική και ιδεολογική ερμηνεία είναι ουσιαστικά κάθε προσπάθεια αισθητικής κρίσης ενός τόπου. Ακόμα και στην πιο υλιστική εποχή, ποτέ ο τόπος δεν έπαψε να αποτελεί αισθητικό αντικείμενο και η πρώτη κρίση επ' αυτού να αναφέρεται σε αισθητικούς

Ο Ιωσήφ Στεφάνου είναι Αρχιτέκτον Πολεοδόμος, Αναπλ. Καθηγητής στο Τμ. Αρχ/ων του Ε.Μ.Π.

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελείεσε τη βάση της διάλεξης που έδωσε ο γράφων στα πλαίσια του Colloque «La terre l' espace, l' espace, l' homme», στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, τον Ιούνιο του 1994.

όρους: ωραίος, άσχημος, γραφικός, ρομαντικός, επιβλητικός κοινότυπος κλπ.

Διάκριση, λοιπόν, ανάμεσα στον ψυχρό, αφηρημένο, ποσοτικά αντιμετωπιζόμενο χώρο και στον γεματο ζωή, ανθρώπινο μόχθο, φιλοδοξίες, όνειρα, χαρές και λύπες τόπο. Διάκριση, ακόμα, ανάμεσα στον τόπο αυτό και στο τοπίο, την εικόνα του, την εντύπωσή του, την νοητική και συναισθηματική εσοδεία που στον καθένα μας ο τόπος αφήνει. Γιατί αυτή η εσοδεία είναι η νοητική και ψυχολογική τροφή του ατόμου της μικρή ή μεγαλύτερης ομάδας μας κοινωνίας ευρύτερης. Αυτή η εσοδεία διαμορφώνει αυτό που θα ονομάζαμε κουλτούρα, πολιτιστική καλλιέργεια ενός λαού. Αυτή είναι που τον εφοδιάζει με ιδέες, σημασίες, υψηλά συναισθήματα, ιδεολογικούς και ψυχικούς δεσμούς με τον τόπο, με τους ανθρώπους και τα έργα τους και του εξασφαλίζει ρίζες.

Στη μοντέρνα εποχή αγνοήσαμε αυτές τις ρίζες.(7) αγνοήσαμε τη διάσταση του τόπου. Τη διάσταση του Τοπίου. Μιλούσαμε μόνο για Χώρο. Το ίδιο και με το Χρόνο. Τον μετρούσαμε μόνο σαν παράγωγο οικονομικής ή άλλης υλικής τάξεως, απόδοση, ταχύτητα κλπ. Το slogan «ο χρόνος είναι χρήμα» ήταν για το χρόνο ό,τι η αντιμετώπιση των εκτάσεων της γης σαν οικόπεδα. Ο «χώρος ίσον χρήμα». Χώρος-χρόνος μόνο ως ποσότητες.

Ο Τόπος όμως, και η «εικόνα» του, το τοπίο, αναφέρονται σε ποιότητες. Γ' αυτό επιμένουμε σ' αυτή τη διάκριση. Άλλο χώρος, άλλο τόπος, άλλο τοπίο. Το τοπίο συγκροτείται από επιμέρους στοιχεία, εικόνες-εντυπώσεις, τα περισσότερα των οποίων είναι φανταστικά, ή τουλάχιστον δεν ανταποκρίνονται ακριβώς στα πραγματικά μορφήματα που συγκροτούν τον αντίστοιχο τόπο. Πολλές φορές, δεν ανταποκρίνονται, ούτε κατά το σχήμα, ούτε κατά το χρώμα, ούτε κατά το μέγεθος, ούτε κατά τις μεταξύ τους αποστάσεις ή άλλες σχέσεις. Το ίδιο δεν ανταποκρίνονται οι πραξιακές εντυπώσεις που συνοδεύουν το τοπίο με τις πραγματικές δραστηριότητες, γεγονότα, συμβαίνοντα, πράξεις κλπ. τα οποία λαμβάνουν χώρα στον υπαρκτό χώρο.

Στα μαθήματα Ψυχολογίας χώρου στους αρχιτέκτονες, πολλές φορές μιλάμε για αυτές τις φανταστικές δια-

στάσεις. Σε πείραμα με τους μεταπτυχιακούς σπουδαστές αποδείχθηκε πως για 14 στους 15 σπουδαστές, το σχήμα της πλατείας Ομονοίας είναι κυκλικό, εντούτοις η Ομόνοια είναι μια καθαρά τετράγωνη πλατεία. Η λειτουργία όμως του «round-point» και το σχήμα της επιφάνειας του κέντρου που προέκυψε από αυτήν την κυκλοφοριακή ανάγκη, μας κάνουν να την θεωρούμε στρογγυλή.

Σε ένα άλλο πείραμα αποδείχθηκε πως η ψυχολογική απόσταση που χωρίζει τους δύο βασικούς οικισμούς της Σύρου, την Ερμούπολη από την Άνω Σύρο, είναι στην αντίληψη των κατοίκων της Ερμούπολης τουλάχιστον πενταπλάσια της πραγματικής. Η ιδιόμορφη κοινωνικο-θρησκευτική δομή

της Άνω Σύρου σε μια ορισμένη ιστορική στιγμή αυτοαπομόνωσής της, σε συνδυασμό με το ιδιαίτερο ανάγλυφο του τόπου, είχαν από παλιά -ιδίως την εποχή που δεν υπήρχαν αυτοκίνητα- δημιουργήσει την αίσθηση ενός απομακρυσμένου τόπου. Σε τέτοιο σημείο έφθανε αυτή η ψυχολογική απομάκρυνση, ώστε αν και η πραγματική απόσταση του κέντρου της Ερμούπολης από την Πιάτσα της Άνω Σύρου δεν ξεπερνά τα 650 μ. και ενώ οι Ερμούπολιτες ευκολότατα κινούνται στα 2-3 χλμ. του οικισμού τους, πολύ δύσκολα αποφάσιζαν -και αυτό υπό μορφή εκδρομής- μια φορά το χρόνο να επισκεφθούν την Άνω Σύρο, την ημέρα της εορτής του Αγ. Νικολάου, λόγω του μικρού ορθόδοξου Ναού του Αγ. Νικολάου του «φτωχού» που υπάρχει εκεί.

Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι κατά την εκδρομή αυτή, πολλές φορές έπαιρναν μαζί τους και κάποιο δοχείο με νερό!

Οι περιηγητές του περασμένου αιώνα που μας χάρισαν εξαιρετικές απεικονίσεις των Ελληνικών τόπων, πολλές φορές υπερβάλλον, ιδίως ως προς το ύψος ορισμένων μνημείων, όπως το Μπούρτζι στη χαλκογραφία του Wolfensberger, ή η Άνω Σύρος στη χαλκογραφία του W. Linton, αφού αυτή την εντύπωση αποκόμιζε ο θεατής για τους τόπους αυτούς(10).

Πριν να δράσουμε σε ένα χώρο, οργανώνουμε τα πλαίσια της δράσης μας. Τα διαχωρίζουμε αυτόματα, ανάλογα με την «αρχή της ηδονής» -για να χρησιμοποιήσω τους όρους του Μαρξούζε(11)- ή με αυτήν της «πραγματικότητας». Τοποθετούμεθα στην πλευρά του Διονύσου ή του Προμηθέα, όπως τις θέλει ο M. Maffesoli, και τους δίνουμε σημασίες. Στο επίπεδο αυτό επεμβαίνει η ονειροπόληση. Επιλέγοντας την αρχή της ευχαρίστησης, της ηδονής, η πλευρά Διονύσου τείνει να αποφύγει την πραγματικότητα και οδηγεί προς το όνειρο.

Μια ολόκληρη σειρά ερεθισμών, που προέρχονται είτε από την ίδια την προσωπικότητά μας είτε από τα διάφορα συστήματα που διαθέτει η σύγχρονη κοινωνία μας, κατευθύνει προς το δρόμο της φυγής. Μιλώ για τις ονειροπολήσεις μας, καθαρά αρχετυπικές, συνδεδεμένες κυρίως με τα πρώτα φυσικά στοιχεία, όπως και για τους οραματισμούς που μας επιβάλλει ένα σύγχρονο καταναλωτικό σύστημα που στοχεύει στη μέγιστη εκμετάλλευση της ανάγκης του ανθρώπου για ονειροπόληση. Ένα σύστημα που ανακαλύπτει συνεχώς νέες μορφές, κάτω από τις οποίες τα αρχέτυπα μπορούν να εκσυγχρονίζονται ασταμάτητα, να προσαρμόζονται, για να αποβαίνουν περισσότερο αποδοτικά.

Έτσι, ζούμε δύο, παράλληλες, χωροχρονικές συνθήκες. Τον χώρο της θλιβερής μας καθημερινότητας, με όλες τις αδυναμίες και όλα τα ελαττώματά του, και τα Φανταστικά Τοπία, που ο πολιτισμός μας με τα διάφορα συστήματα προβολής μας προβάλλει(13). Είτε πρόκειται για τα εξιδανικευμένα τοπία των ιστορικών κέντρων και παραδοσιακών οικισμών,

των οποίων με φροντίδα αναδεικνύεται το κέλυφος, είτε για τα κοσμοπολίτικα ή τα τεχνητά «φυσικά» τοπία του κόσμου των διαφημίσεων, αυτά τα φανταστικά τοπία έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία στις μέρες μας.

Όμως ποια αυτοκαλλιέργεια, κύριος σκοπός και δικαίωμα του ατόμου παράλληλος με την αυτοσυντήρηση, μπορεί να αναπτυχθεί μέσα από μια τέτοια παρέμβαση στον χώρο της ίδιας μας της φαντασίας;

Παλαιότερα, το τοπίο της πόλης ήταν από μόνο του τόσο εύγλωπτο που οι κώδικες ανάλυσης και ερμηνείας του ήταν τόσο διαδεδομένοι σε όλους τους χρήστες που αποτελούσε από μόνο του το σπουδαιότερο βιβλίο και έδινε το υψηλότερο μάθημα Αρχιτεκτονικής, Πολεοδομίας, Κοινωνιολογίας, Οικονομίας, Ιστορίας, Φιλοσοφίας. Ο V.Hugo με θλίψη, βλέποντας τη ραγδαία διάδοση των εντύπων μέσων στην εποχή του, προφήτευε κάποτε κοιτώντας την πόλη: «Το βιβλίο θα σκοτώσει την πόλη»(14).

Ας ξαναμάθουμε την ανάγνωση της πόλης, ας θυμηθούμε τους κώδικες της αυθεντικής της ερμηνείας. Ας ξαναελευθερώσουμε την φαντασία μας μέσα στην απειρία των δρόμων του ονείρου τους, απελευθερωμένοι από τη δύναστηυση των επιβεβλημένων εικόνων «κατανάλωσης ονείρου». Ας ξεχάσουμε για λίγο τον αφηρημένο πραγματικό χώρο και ας περιπλανηθούμε στις φανταστικές εικόνες των τοπίων. Ας ξανα-

νακάνουμε τις πόλεις μας, από οικοπέδα, στρέμματα, εκτάρια, τόπους και τις κατοικίες μας από «δυσάρια», «τριάρια», «πεντάρια», από βθάρια (M2) «εκατονπενηντάρια», «διακοσάρια» να τις ξανακάνουμε σπίτια. Τόπους για να επενδύσουμε όχι μόνο χρήματα, αλλά όνειρα, συναισθήματα, ιδέες. Χαρές και λύπες, παιδικές αναμνήσεις και νοσταλγίες των γηρατειών. Τόπους αγάπης, τόπους ζωής!

ΠΗΓΕΣ

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ «Αθηναίων Πολιτεία» I. ΖΕΡΒΟΥ Βιβλιοπ. I. ΦΕΞΗ Νο 94
2. LE CORBUSIER Εισήγηση στο C.I.A.M. Αθηνών 1933
3. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. «Σημειώσεις Πολεοδομικής Σύνθεσης» ΕΜΠ 1984

4. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. - ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ιουλ. «Το αστικό τοπίο» ΕΜΠ 1984
5. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. «Ψυχολογία του χρόνου» Διάλεξη Θεσσαλονίκη Οκτ. 1993
6. AUGOUARD J.F. «Les Paysages osnores» Rencontre de Lisboa sur les medias non visuels. Avril 1992
7. M. MAFFESOLI «Le temps des tribus» Ed. Meridien Anthropos Paris 1984
8. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. Σεμινάριο Ψυχολογίας Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης ΕΜΠ Μάιος 1994
9. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. «Αντιληπτική δομή της πόλης» Περιοδικό «Αρχαιολογία» Νο 10 1984
10. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ιουλία «Τα όρια της πόλης» Σεμινάριο Ψυχολογίας του Χώρου II Συνεχίζ. Εκπαίδευση ΕΜΠ Μάιος 1994
11. MARCUSE H. «Ο Μονοδιάστατος άνθρωπος» Εκδ. Μπουκουμάνη Αθήνα 1970
12. MAFFESOLI M. «L'ombre de Dionysos» Ed. Meridien Anthropos Paris 1982
13. STEFANOU J. «Le paysage: Image d'un paysage de rêve» Sociologie de la vie quotidienne» Paris Sorbonne Mai 1988
14. CHOAY F. «Semiologie et Urbanisme» Περιοδικό Architecture d'Aujourd'hui No 153 1971.